

SUDAN'DA İNGİLİZ İŞGALİ VE GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA'nın LAYİHALARI

ARAŞTIRMA MAKALESI

Prof. Dr. Şennur ŞENEL

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Sennur.senel@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9916-1661

Rabar SLEMAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Gönderim Tarihi: 12.12.2019 Kabul Tarihi: 20.12.2019

Alıntı: ŞENEL, Ş. & SLEMAN, R. (2019). Sudan'da İngiliz İşgali Ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Layihaları. *AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 1(1), 11-22

ÖZ: Sudan, Emevi, Abbasi, Memlük ve 1504-1821 tarihleri arasında da Func sultanlığı hâkimiyetinde bulunmuştur. 1821'de Osmanlı Devleti adına Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa Sudan'ı yönetimi altına almıştır. 1821'de başlayıp 1882'de İngiltere'nin işgaliyle sonuçlanacak sürece kadar geçen bu döneme Türk/Türkiye Dönemi denilmektedir. 19. yüzyılda sanayileşme ile birlikte kapitalizm ve emperyalizmin yönlendirmesiyle Afrika kıtasını da kapsayan coğrafya, emperyal güçlerin hedefi olmuştur. Nitekim İngiltere, Uzakdoğu'daki çıkarları için önemli konumda olan Mısır'ı işgal etmiştir. Bir süre sonra da Sudan'a doğru genişleme siyaseti benimsemiştir. 1882-1899 dönemine kapsayan işgal süreci Sudan topraklarında siyasi, askeri, dini, birçok gelişmeyi içinde barındırır. 1881'de başlayan Mehdi Hareketi 1821'den itibaren fiilen bölgeyi idare eden Osmanlı devleti için ciddi bir mesele haline almıştır. Sudan'daki Osmanlı idaresi 1879'da Hidiv Tefrik'in Mısır'ın başına geçmesiyle sarsılmıştır. 1882'de Mısır'ın İngiltere tarafından işgali bölgeyi idare edilemez hale getirmiştir. Bu sırada Sudan'da çıkan Mehdi Hareketi başarılı olmuştur. Meselenin başında Mehdi Hareketini ciddiye almayan İngiltere, Mehdi Hareketinin bu başarısı karşısında dikkatini Sudan'a çevirmiştir. Bu hadiseler Osmanlı yönetiminin de dikkatle takip ettiği gelişmelerdendir. Nitekim Osmanlı bürokrasisinin önemli isimlerinden Gazi Ahmet Muhtar Paşa 5 Kasım 1885'de Mısır fevkalade komiseri olarak atanmıştır. 22 Aralık 1885 tarihli görev talimatnamesinde İngiliz askerinin Mısır'daki varılığının devamına neden olan Sudan sorununun halledilmesi ve asayişin temini için çalışması emredilmektedir. Bu süreçte İngilizlerin Sudan'ın iç kesimlerine doğru ilerlemelerine şahit olan Ahmet Muhtar Paşa, bölgedeki İngiliz faaliyetlerini ayrıntılı olarak anlatmıştır. Yaklaşık yirmi dört sene Mısır'da görev yapan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, alınması gereken tedbirlere ilişkin Babıalî'ye pek çok rapor sunmuştur. Her ne kadar Ahmet Muhtar Paşa'nın öneri ve uyarıları dikkate alınmaya çalışılsa da İngilizlerin Sudan'ı ele geçirme noktasında kararlı politikaları Osmanlı Devleti'nin çabalarını boşa çıkarmıştır. Dolayısıyla Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Sudan'ın işgalinin önüne geçmek için yaptığı tespitlere dayalı tavsiyeleri de bir sonuç vermemiştir. Makale bu görevle görevlendirilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın görevi esnasında tespit ettiği sorunlar ve meselenin çözümüne ilişkin önerilerini ihtiva eden layihalarını konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sudan, Osmanlı Devleti, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, İngiltere, İngiliz işgali.

British Occupation in Sudan and Gazi Ahmet Muhtar Pasha's Reports

ABSTRACT: Sudan was ruled by Umayyads, Abbasid, Mamlukes, and, between 1504 and 1821, by the Funj Sultanate. In 1821, Muhammad Ali Pasha, the Ottoman Governor of Egypt, took Sudan under his rule on behalf of the Ottoman Empire. This period, which began in 1821 and ended in 1882 with the British occupation, is called the Turkish/Türkiye Period. With the onset of industrialization taking place in the 19th century and due to the urges of the capitalism and imperialism, the geographical regions including the African continent became the target of the imperial powers. Especially the British Empire occupied Egypt, which was at a location that was important in terms of the interests of the empire in the Far East. After a while, the British Empire adopted a policy of expanding its territories into Sudan. The process of occupation, which took place in the period between 1882 and 1899, involved many political, military and religious developments on the Sudanese territory. The Mahdiyyah Movement, which began in 1881, turned into a serious issue for the Ottoman Empire, which had been virtually ruling the region since 1821. The Ottoman rule in Sudan weakened when the Khedive Tewfik Pasha came to the power in Egypt. The occupation of Egypt by the British Empire in 1882 made the region ungovernable. The Mahdiyyah Movement emerging at that period in Sudan became successful. The British Empire, which didn't take the matter seriously on its onset, shifted its attention on Sudan upon the success of the Mahdiyyah Movement. These events were the developments the Ottoman Empire was closely following as well. Hence, Gazi Ahmed Muhtar Pasha, an important figure of the Ottoman bureaucracy, was appointed as the Ottoman High Commissioner in Egypt on November 05, 1885. In his terms of reference dated December 22, 1885, he was ordered to solve the issue of Sudan, which constituted a reason for the continuation of the existence of the British troops in Egypt and to work for ensuring the public order. Ahmed Muhtar Pasha, who witnessed the advance of the British into the inner regions of Sudan in this process, explained the activities of the British in detail. Serving approximately for a period of twenty-four years in Egypt, Gazi Ahmed Muhtar Pasha submitted many reports to the Ottoman Government concerning the measurements to be taken. Although the suggestions and warnings of Ahmed Muhtar Pasha was tried to be taken into consideration, the determined policies of the British in order to seize Sudan failed the Ottoman efforts. Thus, the suggestions of Gazi Ahmed Muhtar Pasha based on his determinations aimed at the prevention of the occupation of Sudan yielded no results. The present article discusses the reports of Gazi Ahmed Muhtar Pasha that included the problems he determined throughout his term of service and his suggestions concerning the solution of the issue.

Keywords: Sudan, Ottoman Empire, Ahmed Muhtar Pasha, United Kingdom, British Occupation.

Giriş

Müslüman coğrafyacılar, 8. yüzyıldan itibaren Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyısındaki Senegal ve Gambia'dan doğuda Habeşistan'ın batı sınırlarına kadar uzanan ve Büyük Sahrâ'nın güneyinde kalan İslâmiyet'in yayıldığı geniş bölgeyi Bilâdü's-Sûdân olarak adlandırmışlardır. Günümüzdeki Sudan Cumhuriyeti topraklarına tekabül eden İngiliz-Mısır Sudanı da bu geniş bölgenin doğu kısmını oluşturmaktadır (Kavas, 2009, s. 458).

Sudan Arapça'da "siyahlar" anlamına gelmektedir. Araplar Afrika'ya girdikten sonra Kızıldeniz kıyılarından başlayarak Batı Afrika'ya kadar uzanan geniş alana, orada siyahiler yaşadığı için Biladu's-Sudan (Siyahlar Ülkesi) adını vermişlerdir. Din ve dil çeşitliliğe sahip ülkenin çoğunluğunu Arap asıllı Müslümanlar oluşturmaktadır. Bunun yanında pek çok farklı etnik grup ülkede varlığını sürdürmektedir (Arpa, 2013, s. 92).

9 Temmuz 2011 tarihindeki bölünmeden önce Sudan, Kızıldeniz'in batı kıyısında ve Afrika'nın doğusunda yaklaşık 2,5 milyon kilometre kareyi içine alan ve Mısır, Libya, Çad, Orta Afrika, Kongo, Uganda, Kenya, Etiyopya ve Eritre ile çevrili geniş coğrafyaya sahip bir ülke idi (Nour, 2005, s. 115). Fakat belirttiğimiz tarihte Güney Sudan'ın ayrılması ile ikiye bölünmüş böylece ülkenin sınırları ve nüfus verileri değişmiştir. Buna göre komşuları Etiyopya, Mısır, Libya, Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti, Eritre ve Güney Sudan olmuş; yüzölçümü de 1.886.068 km²'ye düşmüştür. Bu haliyle Sudan, dünyada 16, Afrika'da ise Cezayir'den sonra ikinci büyük ülke durumundadır (Karabayır, 2011, s. 2). Sudan'ın günümüzde başşehri Hartum¹ (Kavas, 2009, s. 462) olup diğer önemli şehirleri Port Sudan, Ubeyyid, Niyâlâ, Vedmedenî, Kadârif, Kûstî, Fâşir ve Cüneyne'dir (Avcı, 2009, s. 458).

Sudan, Osmanlı hâkimiyetine Nisan 1821'de Kızıldeniz'i kontrolü altına almak isteyen Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın çabaları sonucunda katılmıştır. Mehmed Ali Paşa ve oğulları, Osmanlı devleti adına Sudan'ı 1821-1882 yılları arasında hâkimiyetleri altında bulundurmuşlardır. Onların yönetimindeki bu döneme genel Sudan tarihi içinde "Türkiye" veya "Türk Dönemi" adı verilmiştir (Özdağ, 2017, s. 117-147; Kavas, 2009, s. 462).

Söz konusu Osmanlı-Mısır hâkimiyeti süresince bölgede çeşitli karışıklıklar çıkmış, 19 Ocak 1899'da Sudan'da yönetimin çerçevesini oluşturan bir antlaşmanın imzalanmasıyla Sudan'ın kontrolü fiilen İngiltere'nin eline geçmiştir. Bâbiâli, hâkimiyet haklarının ihlâl edildiği gerekçesiyle bu antlaşmaya şiddetle karşı çıktıysa da bir sonuç alamamıştır (Kavas, 2009, s. 461).

İngiliz İşgali Öncesinde Sudan'ın Durumu

1504'de Sudan'da Func Sultanlığı kurulmuştur (Aykaç, 1996, s. 460; Kavas, 1996, s. 460). 1821'de Osmanlı devleti adına Mehmet Ali Paşa Sudan topraklarına hâkim olduğunda Func Sultanlığı da son bulmuştur. Söz konusu bölge, Osmanlılar için doğu ticaretinin kontrolü açısından büyük önem taşımakta idi (Orhonlu, 1996, s. 123). Doğu'nun baharatlarını Mısır ve Suriye üzerinden Avrupa'ya nakleden ticaret yollarını kontrol altında tutmaya çalışan Portekizliler'in egemenliğine son vermek amacıyla, Kızıldeniz'i Portekizliler'e kapatmak istemişler, bu girişim neticesinde Sudan'ın Sevakin (ve Masava) limanlarını içine alan stratejik noktalarını 1527'de ele geçirmişlerdir. Sevakin'in ele geçirilmesi Osmanlı kuvvetlerini Sudan mahallî gücü Func Sultanlığı ile karşı karşıya getirmiştir (1504-1821) (Hasan, 2006, s. 286).

Osmanlı Devleti bugünkü Sudan bölgesini doğrudan yönetmemiş, yalnızca Sevakin kısmını merkezi idareye bağlayarak diğer kısımların yönetimini mahalli idarecilere bırakmıştır. 1820 yılında düzenlediği seferle Sudan'ı kontrolü altına alan Mehmet Ali Paşa, Sudan'ın tamamında Osmanlıya bağlı bir idare kurmuştur (Kutluoğlu, 2002, s. 63). Mehmed Ali Paşa'nın fethi sonrasında Sudan, 1821-1881 Türk yönetimi, 1881-1898 Mehdî idaresi (Seyyid, 2003, s. 380-382) ve 1898-1952 İngiliz Mısır ortak idaresinde yönetilmiştir (Gümüş, 2013, s. 105).

Mehmet Ali Paşa ve oğullarının yönetimindeki bu döneme genel Sudan tarihi içinde "Türk Dönemi/Türkiye" adı verilmektedir. Nitekim Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve oğulları, Osmanlı Devleti adına Sudan'ın idaresini 1821-1882 yılları arasında kendilerine verilen en üst yetkilerle sürdürmüşlerdir. 1841'de fermanla Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya tevdi edilen bölgenin idaresiyle Sudan'da Mısır adına

¹ Hartum, Mavi Nil ile Beyaz Nil'in birleştiği noktada bulunan Halfa şehrinin yerine Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından 1823 yılında kurulmuştur.

hükümdarlıkla birlikte kumandanlık dönemi başlamıştır. 1844-1882 yılları arasında Ahmet Paşa Meniklî (1844-1845)'den Mehmet Rauf Paşa (1879-1882)'ya kadar pek çok yönetici tarafından idare edilen Sudan'daki Türkiye dönemi etrafında topladığı kuvvete "ensar", hareketine de "ensar hareketi" adını veren (Koçak, 1999, s. 43) Muhammed Ahmed Mehdî'nin 1881'de başlattığı hareketle 1885 yılında tamamen yıkılmıştır (Kavas, 2009, s. 462). İngilizlerin sömürgecilik faaliyetleri doğrultusunda Sudan'ı işgal girişimlerini püskürterek (Koçak, 1999, s. 12-13) İngiliz güçleriyle yaptığı savaşları da kazanan Mehdî böylece Kızıldeniz'den Dârfûr'a, Dongola'dan Bahrûlgazâl'e kadar Mısır Sudanı'nın başlıca vilayetlerine hâkim olmuştur (Öz, 2005, s. 498).

İsyan sonrasında bölgeye görevlendirilen Ahmet Muhtar Paşa, "Mısır'sız bir Sudan" ve "Sudan'sız bir Mısır" düşünülmemeyeceğini belirterek her ikisinin de Osmanlı topraklarını tamamlayan unsurlar olduğunu ifade etmiştir. Bu noktada Sudan'ın hukukuna ve mevcûdiyetine taarruzun kabul edilemeyeceğini de bildirmiştir. Ayrıca Hartum'da basılan yirmilik gümüş mecîdi sikkenin bir tarafında padişah tuğrası diğer tarafında "*duribe fi Hartum*" yazılmış olmasının ve Sudan'ın bütün cami ve mescitlerinde ve farklı günlerde okunan hutbelerde Sultan Abdulhamid Hân hazretlerinin adına okunup duâlar edilmekte olmasından hareketle burada ortaya çıkan isyanın Osmanlı hilafeti aleyhinde olmadığını da aşikâr olduğunu vurgulamıştır².

Sudan'da İngiliz İşgali

19. yüzyılın başlarında İngilizlerin Doğu Afrika, özellikle Kızıldeniz limanları üzerindeki etkinliğinin giderek artmaya başlamasıyla Doğu Afrika'yı (Habeşistan ve Sudan) kontrolü altına almak isteyen Mehmet Ali Paşa ile İngiltere arasında ilişkiler gerilmiştir. Bu süreçte İngilizlerin Sudan'a yönelik tedrici bir işgal politikası uyguladıkları görülmektedir.

Sürecin nasıl geliştiğine daha yakından bakmak gerekirse şunlar ifade edilebilir: Avrupalı Devletler 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yeni sömürgeler elde etmek amacıyla Afrika Kıtası'na yönelmişlerdir. İngiltere ve Fransa'nın sömürge alanlarını genişletmesi sonradan Almanya ve İtalya gibi devletlerin de Afrika'ya yönelmesine neden olmuştur. Özellikle İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesinden sonra Sudan coğrafyasının önemi giderek artmıştır. İngiltere hem Güney Afrika'da bulunan sömürgeleriyle bağlantıyı sağlamak hem de Fransızların Sahra-altı Afrikası'nda doğuya doğru genişlemesini önlemek amacıyla Sudan üzerine genişleme siyaseti izlemiştir (Özdağ, 2017, s. 141).

İngiltere'nin Mısır, Sudan ve Kızıldeniz kıyılarına yerleşme politikası, 1878 Berlin Antlaşması sonrasında gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu zamandan sonra İngiltere'nin sömürge yollarını güvence altına almak ve yeni nüfuz alanları edinmek üzere harekete geçmiş olduğu görülmektedir. Aynı dönemde artık İngiltere, Osmanlı topraklarını koruma politikasından da vazgeçmiş durumdadır (Uçarol, 2015, s. 298-299). Bu süreçte, İngiltere'nin Akdeniz ve Kızıldeniz'e yerleşebilmek üzere bölgedeki gelişmeleri, çıkarları lehine kullanma yolunda hareket ettiği gözlenmektedir (Yol, 2016, s. 100). Bu bağlamda İngiltere'nin kendileri açısından kilit bir konumda bulunan Sudan'ı kontrol etmek istemesinin temel gerekçesi, Güney Afrika ve Kuzey Afrika arasındaki sömürgeleriyle bağlantıyı sağlamaktır (Uçarol, 2015, s. 358).

Bu süreçte 1881'de patlak veren Mehdi hareketi, Sudan'da Osmanlı hâkimiyetini sona erdirerek Sudan'a doğru genişleme siyaseti izleyen İngiliz hükümetinin Sudan işgalini engellemiştir. Ancak bu durumun İngiltere'ye, Mısır'da kalmayı meşru bir hale getirmek için fırsat verdiği de anlaşılmaktadır (Armaoğlu, 1999, s. 421; Şam, 2001, s. 188).

İngiliz görevlileri bu süreçte, mağlubiyetle neticelenen savaşlar sonrasında bölgeden birliklerinin çekilmesinin kendilerini lekelediğini, bölgede İngiliz birliklerini bekleyenlerin olduğunu, yardım edilen kabilelerin İngilizlere itimat ettiklerini, terk edilecek olursa bir daha asla İngilizlere inanmayacaklarını ifade

² T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Y. EE., 87/15, 20 Cemaziyelahir 1304/16 Mart 1887: "... Sudan Mısır'sız ve Mısır Sudan'sız olmayacağı gibi her ikisi dahî eczâsı mütemmim-i memâlik-i hazret-i pâdişâhîden olduğu cihetle elbette Sudan'ın hukûkuna ve mevcûdiyetiyle ta'rruzunun kabûl ve tecvîz buyrulmayacağı derkârdır. 'Ale'l husûs Hartum'da zarb olunmuş yirmilik sim mecîdi şeklinde görülen bir sikkenin bir tarafı tuğrâ-yı garâ-yı hazret-i pâdişâhî ile müzeyyen ve diğer tarafında (Zarb/Darb-ı Fî Hartum) yazılmış olduğu görülmüş ve Sudan'ın bütün cevâmî' ve mesâcidinde ve eyyâm-ı sâ'ire hutbeleri velî ni'met-i bî minnetimiz 'emirü'l mü'minîn Sultan Abdülhamid Hân-ı Gazî efendimiz hazretlerinin nâm nâmi-i şâhânelerine okunub du'âlar idilmekde bulunmuş idüğü tahkîk edilmiş olmağla oraca zuhûra gelmiş olan ihtilâlin hukûk-ı 'âlî-i hazret-i hilâfet-penâhî 'aleyhinde olmadığı aşikârdır."

ederek Sudan işgalini meşru hale getirmeye çalışmışlardır. Bu noktada İngiliz idareciler, bölgedeki hükümete karşı isyan eden Arap kabileleri ile yerel idareler arasında barış sağlanmadıkça başarılı olunamayacağını, kendilerine yakın olan kişinin Sudan valisi sıfatıyla, çöl Araçlarını idare etmesi için ise bir "şeyh" bulunmasının İngiliz çıkarları açısından uygun olacağını rapor etmişlerdir (Özdağ, 2017, s. 324).

İşgal Süreci

Türk idaresindeki Mısır'ı "müracaat edildikçe altın yumurtlayan kaz"³ şeklinde ifade eden İngiltere'nin Sudan'ı işgali iki aşamada gerçekleşmiştir. İlk aşamada, 1882-1885 tarihlerinde William Hicks ve General Gordon Sudan'a gönderilmiş, ancak Sudan'da patlak veren Mehdi Hareketi nedeniyle başarılı olunamamıştır. İkinci aşama ise 1896-1898 tarihlerinde Sudan'da bir Mehdi Devleti olduğu halde General Herbert Kitchener'in komutası altında gerçekleşen işgal hareketidir. 1896'da gerçekleşen işgal girişimi, iklim şartlarının olumsuz etkisi, coğrafi şartların elverişli olmaması, ikmal faaliyetlerindeki eksiklik ve İngiliz-Mısır ordularındaki uyumsuzluk nedeniyle yaklaşık üç yıl kadar sürmüştür. Sudan'ın kaderini değiştiren gelişme Atbara Savaşı'nda İngiliz-Mısır güçlerine karşı Halife Abdullah'ın aldığı yenilgi olmuştur. Bu savaşın ardından İngiliz-Mısır güçleri Omdurman önlerine kadar ilerleme imkânı elde etmişlerdir. Omdurman Savaşı'nda Halife Abdullah'ın yenilgisiyle Sudan'daki İngiliz hâkimiyeti kesin olarak gerçekleşmiş böylece 'Mehdi Devleti' tarihe karışmıştır. Ocak 1899'da Condominium Antlaşması yapılarak İngiliz-Mısır ortak idaresi kurulmuştur. Sonraki dönemlerde Mısırlı yetkililer devre dışı kalmış, İngiltere bölgenin yönetiminde söz sahibi olmuştur (Özdağ, 2017, s. 117-118).

Sudan'da İngiliz İşgali

İngilizler'in Sudan'daki Mehdi hareketine karşı müdahaleleri ve bu tahliyenin gerçekleşmesi İstanbul'daki yöneticilerin karşı çıktığı bir gelişme olmuştur. 1884-1885 yıllarında bu tavrı ortaya koyan Osmanlı Devleti, 1896 yılında Mısır adına İngilizlerin Sudan işgaline karşı çıkmıştır. Sudan'a yapılan askerî harekât hazırlıklarından haberdar olan Babiali, bu gelişmeyi dikkatle takip etmiştir. Bunun için Osmanlı Devleti Mısır'daki Olağanüstü Komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa aracılığıyla bu hareketin hazırlığına yönelik olarak yaklaşık 20 bin kadar asker toplanmasının sebeplerini Mısır Hidivliği'ne sormuştur (Kartal, 2011, s. 88-94).

1885'te İngiltere'nin Sudan üzerindeki askerî harekâtının Mehdi hareketi nedeniyle hezimetle sonuçlanması (Armaoğlu, 1999, s. 421), İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında Mısır ve Sudan'ın geleceğine yönelik bir antlaşmanın yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede 1885 yılında Osmanlı-İngiliz (Mısır, Sudan) Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile İngiltere'nin Mısır'ı geçici olarak işgal ettiği ve düzenin sağlanmasından sonra İngiliz güçlerinin bölgeden çekileceği kabul edilmiştir. Bu, hiç şüphesiz İngilizlerin bölgede zaman kazanmak ve işleri kendi lehine çevirmek için uyguladığı bir politika olmuştur. İngiltere Mısır'daki konumunu sağlamlaştırdıktan sonra Sudan'ın iç kısımlarına kadar ilerlemiş, Afrika'nın güneyinde bulunan sömürgelerine ulaşmak istemiştir (Özdağ, 2017, s. 125).

İngiltere işgale hukuki bir kılıf bulmak amacıyla, uluslararası anlaşma yapmaya yetkisi olmayan Mısır Valiliği ile uluslararası bir anlaşma imzalayarak Sudan'da Mısır-İngiliz ortak yönetimini kurmuştur. Hukuksuz olarak Sudan'ı işgal eden İngiltere böylelikle Sudan'da Türk dönemini fiili olarak sona erdirmiştir. Osmanlı yöneticileri bu oldu-bittiyi kabul etmeyerek diplomatik yollarla çözüm bulmaya çalışmış, ancak bunu önleyebilecek askerî bir tedbir de ortaya koyamamışlardır (Nour, 2005, s. 123).

Türklerin haklarını ortadan kaldırmayı amaçlayan ve İngiliz-Mısır hâkimiyetini tesis ederek İngilizleri Sudan yönetimine ortak eden bu anlaşma ile Sudan'da kurulan hükümet şekli Osmanlı Devleti tarafından şiddetle reddedilmiştir. Çünkü böyle bir anlaşma, Mısır'daki Osmanlı hukukuna aykırı olmakla birlikte Hidiv'e de böyle bir anlaşma yapma hakkı tanınmamıştı. Bu anlaşma ayrıca Osmanlı haklarından bahsetmemesi nedeniyle de, daha önce Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan anlaşmalar ve İngiltere tarafından Osmanlı Devleti'ne verilen taahhütlere aykırılık teşkil etmiştir. Anlaşma bu şekli ile kabul edilirse Osmanlı Devleti'ne hukuki olarak bağlı olan Sudan, İngiliz nüfuzu altına girmiş olacaktır.⁴

³ T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Y.PRK.TKM., 8/49, 26 Şevval 1302/8 Ağustos 1885.

⁴ T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, HR.SYS, no: 1004/51/, s.2-3 (Osmanlı Arşivi D.B., HR.SYS, no.1004)

Aslında İngilizler, bir taraftan Mısır Hidivliği'nin razı olması için Sudan'ın bir dereceye kadar hidivliğe bağlı olmasına göz yumarken, diğer taraftan Sudan'da bulunarak başka devletlerin müdahalelerini engellemek istemişlerdir. Bunun için 1898 yılında Hartum'un işgalinde İngiltere Hükümeti, Kitchener'e Mısır ve İngiliz bayraklarının yan yana dikilmesini emretmiştir. İşgal sırasında Hartum şehrinde bulunan eski Osmanlı sarayı üzerine İngiliz bayrağı asılmasını kabul etmeyen Osmanlı Devleti, İngiltere-Mısır arasında yapılan Sudan anlaşmasını da reddetmiştir. Hazırlanacak protesto notasının hazırlanmasına bizzat Padişah da müdahil olmuştur (Nour, 2005, s. 116-117).

Osmanlı Devleti'nin bürokratik girişimlerinin bir diğer örneği, İngilizlerin Sudan'daki ileri harekâtı karşısında 26 Ocak 1898 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'nın almış olduğu kararlardır. Bu toplantıda, İngiltere'nin sömürge politikası ve Avrupalı devletlerle giriştiği rekabet gereği menfaatleri çerçevesinde Sudan'a askeri harekât düzenlediği, ancak bu faaliyetler karşısında Osmanlı hükümetinin doğrudan bir askeri müdahalede bulunmasının doğru olmadığı ve temkinli bir politika izlenmesi gerektiğine karar verilmiştir. Sudan üzerinde Osmanlı hukukunun olduğu vurgulanan toplantıda ayrıca hiçbir şekilde Sudan üzerine bir askeri harekâta izin verilmeyeceği kararı alınmıştır. Bu durum karşısında kayıtsız kalınarak Batılı devletlerin Hariciye nezaretlerine gerekli girişimlerde bulunulacağı vurgulanmıştır.⁵

İngilizlerin aslında birer Osmanlı toprağı olan Mısır ve Sudan'daki işgalleri hiçbir hukuki zemine dayanmamaktaydı. 1899'dan sonra, İngiltere ve Mısır arasında paylaşılmış olan Sudan'da Osmanlı Devleti'nin yönetim hakkı yok sayılmış ve İngiliz işgaliyle Osmanlı Devleti'nin Sudan'daki hakimiyeti sonlandırılmıştır (Yılmaz, 2018, s. 173-174).

Ahmet Muhtar Paşa'nın Görevlendirilmesi ve Sudan'da İngiliz İşgaline İlişkin Layihaları

1 Kasım 1839'da Bursa'da doğan Ahmet Muhtar Paşa, 1856'da Bursa Askerî İdâdîsi'ni, 1860'ta Harbiye Mektebi'ni birincilikle bitirerek teğmen olmuştur. Bir yıl sonra da kurmay yüzbaşılığa yükselmiş ve ilk kıta hizmetini, Hersek ve Karadağ'daki isyanı bastırmakla görevli Ömer Lutfi Paşa maiyetinde yapmıştır. 1862'de Harbiye Mektebi'ne öğretmen olmuştur. 1 Mayıs 1864'te binbaşılığa yükselmiş ve Kozan'da çıkan isyanı bastırmak üzere oluşturulan Fırka-yi İslâhiyye'de görev almıştır (Uçarol, 1996, s. 446).

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, seksen yıllık ömrünün elli beş yılını fiilen devlet hizmetinde geçirerek Yemen vali ve kumandanlığı, Girit vali ve kumandanlığı, Erzurum valiliği, Hassa Ordusu kurmay başkanlığı, Bosna-Hersek başkumandanlığı, Anadolu Harp Ordusu başkumandanlığı, Manastır valiliği, Ayan Meclisi üyeliği ve vekilliği gibi görevlerde bulunmuştur. 21 Temmuz 1912-18 Ekim 1912 yılları arasında ise Osmanlı sadrazamı olarak görev yapmıştır (Uçarol, 1996, s 447).

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın çalışma konumuz açısından önemi ise, İngiltere'nin 1882'de Mısır'a asker çıkarmasıyla başlayan Mısır meselesini çözmek ve 24 Ekim 1885 tarihli Osmanlı-İngiliz Anlaşması'na göre İngiliz askerlerinin Mısır'ı boşaltmasının şartlarını hazırlamak amacıyla yapılacak görüşmelere katılmak üzere 5 Kasım 1885'te Mısır fevkalade komiserliğine tayin edilmesidir. Bu vazife altında, 1 Ocak 1886'da İngiliz komiseri Sir Henry Drummond Wolf ile görüşmelere başlayan Ahmet Muhtar Paşa, onun uzlaşmaz tutumu nedeniyle bir sonuç alamamış ve görüşmeler Sir Wolf'un ülkesine geri çağırılmasıyla sonlandırılmıştır. İngiliz askerlerinin Mısır'da kalmasının da etkisiyle II. Abdülhamid, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı Mısır'da bırakmıştır. Ahmet Muhtar Paşa Mısır'da kaldığı süreçte devleti gerek hidivlere gerekse İngilizler'e karşı en iyi şekilde temsil etmeye çalışmıştır. İstanbul'a ise 1908'de II. Meşrutiyet ilan edildiğinde dönebilmıştır (Uçarol, 2015, s. 460).

Ahmet Muhtar Paşa'nın Sudan'a Görevlendirilmesi

Osmanlı Devleti Sudan'daki gelişmeler üzerine 5 Kasım 1885'te başarılı bir asker ve deneyimli bir devlet adamı olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı Mısır Fevkalade Komiseri olarak atamayı uygun bulmuştur. Babiali tarafından Muhtar Paşa'ya verilen 22 Aralık 1885 tarihli görev talimatnamesine göre, Paşa, İngiliz askerinin Mısır'daki varlığının devamına neden olan Sudan sorununun halledilmesi ve asayişin temini için çalışacaktır. Bu görev, "*Hududun selâmetiyle Hükümet-i Mısırıyye'nin hüsn-i cereyân ve*

⁵ T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), 94/51, 14 Kanunisani 1313/26 Ocak 1898.

*metânetinin temin olunması*⁶ şeklinde ifade edilmiştir. Paşa, Hıdiv ve İngiliz komiseri ile ortak çalışma yürütmek suretiyle Mısır ordusunun düzene sokulmasına katkı sağlayacaktır (Uçarol, 1976, s. 177-179).

Gazi Ahmet Muhtar Paşa kendi ifadesiyle, "Sudan'da aşayişin takarrür ve istihsâli ve muhtâc-ı tanzîm ve ıslâh olan Mısır Umûr-ı askeriye ve Dâhiliyesinin ber müceb mukâvele şerâ'it-i mu'âyene dâ'iresinde tensîki me'mûriyetiyle ve komiserlik 'unvânıyla me'mûr ta'yîn buyrulmuş olduğum cihetle"⁷ yüksek komiser olarak tayin olduğu Mısır'da Osmanlı hukukunu ve nüfuzunu yeniden güçlendirmek için, Mısır'ın mali, sosyal, askerî ve adlî yapısında tespit ettiği bozuklukların düzeltilmesi için bazı tavsiyelerde bulunmuştur (Şam, 2003, s. 129).

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın bu bölgeye görevlendirmesi, II. Abdülhamid'in talimatı doğrultusunda gerçekleşmiştir. Paşa'ya verilen görev talimatı, 21 Aralık 1885 günü hükümetin taslak üzerinde padişahın istediği değişiklikleri yapması ve bu değişikliklerin de Padişah tarafından onaylanması ile 22 Aralık 1885'te son şeklini almıştır (Uçarol, 1976, s. 161-165).

Paşa'nın asıl görevi, Sudan'da asayiş ve Mısır ordusunun tanzimini sağlamak, Mısır idaresinin tetkikiyle ferman hükümleri çerçevesinde gerekli tadilatı yaparak Mısır sınırının emniyetini sağlamak ve son durumu bir rapor halinde Osmanlı Devleti'ne sunmaktır. İngiltere adına Sir Henry Drummond Wolf ve Osmanlı adına Gazi Ahmet Muhtar Paşa arasındaki görüşmeler, 1 Ocak 1886 tarihinde başlamıştır. Bu süreçte Ahmet Muhtar Paşa, bir taraftan müzakerelerin devamını sağlarken, diğer taraftan zaman kazanmak üzere Wolf'u oyalayan bir strateji izlemiştir. Böylelikle, İngilizlerin Sudan meselesini öne sürerek, asıl mesele olan Mısır meselesini geri bıraktırma taktiklerinin de önüne geçmiştir (Şam, 2003, s. 122-123).

Ahmet Muhtar Paşa'nın İngiliz İşgaline İlişkin Layihaları

Ahmet Muhtar Paşa göreve başlar başlamaz, Sudan'da bulunan İngiliz askerleri hakkında şu bilgileri vermiştir: "Mesâil-i Mısıriyenin tesviyesine dair Devlet-i Aliyye ile İngiltere devleti beyninde Dersaâdet'te mün'akid 24 Ekim 1885 tarihli mukâvelenin mantukunca tarafı Saltanat-ı Seniyye'den komiserlik me'muriyetiyle 21 Rebiülevvel 1303 tarihinde (28 Aralık 1885) Mısır'a vusûlümü müteakip olunan tahkikata göre 18 bin kadar İngiliz kuvve-i askeriye-i işgaliyesiyle onlara mülhak ve İngiliz büyük zabitaları tarafından kumanda olunan Mısır efradından mürettip dokuz tabur yerli kuvve-i askeriyyenin mahlutan bir miktarı Bahr-i Ahmer cihetinde vakıa Sevakin'de bir miktarı Port Said ve Kahire ve İskenderiye'de ve kısmı a'zamı Nil boyunca Korsoko ve Vadi-i Halfa ve Aksa ve Kuş mevkiilerinde olduğu"⁸ Dolayısıyla Ahmet Muhtar Paşa 1885'te Mısır'a geldikten sonra yaptırdığı araştırma neticesinde 18 bin İngiliz askeri ve İngiliz generalleri komutasında 9 tabur Mısır askeri birliklerinin bölgede yer aldığını tesbit etmiştir. Bunların bir miktarı Sevakin, Port Said, Kahire ve İskenderiye'de büyük bir kısmı Nil boyunca Korsoko, Vadiyi Halfa, Kuş ve Aksa'da yer almaktadır.

İngilizlerin Sudan'ın iç kesimlerine doğru ilerlemesi nedeniyle Gazi Ahmed Muhtar Paşa, bölgedeki İngiliz faaliyetlerini ayrıntılı olarak anlatmış ve alınacak tedbirler hakkında Babialî'ye pek çok rapor sunmuştur. Bu raporlardan birinde, İngilizlerin doğal kaynaklarıyla bilinen ve Sevakin gibi bir limanı olan Sudan hakkındaki gizli maksatlarının burayı Mısır'dan kopararak himayeleri altına almak olduğu hakkındadır. Raporda Sudan'daki isyanın altında yine İngiliz parmağı olduğu; Sudan'ın kara ve deniz ulaşım yollarının kesilerek ticaret noktasında Mısır'a mecbur bırakılmasının ve Mısır hükümetine Sudan'ın terk edilmesi teklifinde bulunulmasının da İngilizler tarafından gerçekleştirildiği ve bu amaçla Sudan'ın Mısır'dan koparılmaya çalışıldığı bildirilmektedir.⁹

Ahmet Muhtar Paşa, Osmanlı Sadaret makamına gönderdiği bir raporda, Sudan'da mevcûd olan isyanı yöneten üç kuvvetin olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki vefât eden Mehdî Muhammed Ahmet'in

⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Y.EE., 116/56, 15 Rebiülevvel 1303/22 Aralık 1885.

⁷ T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Y.EE., 87/15, 20 Cemazyelahir 1304/16 Mart 1887.

⁸ T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Y.EE., 87/54, 21 Rebiülevvel 1303/28 Aralık 1885.

⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), 118/17, 17 Cemazyelahir 1303/23 Mart 1886.

21 Temmuz 1886 tarihine kadar süren müzakerelerden bir sonuç elde edilememiştir. İngiliz Komiseri Wolf ise, Sudan meselesine öncelik vererek Sudan ticaretinin açılması ve Sudan'da asayişin sağlanmasına odaklanmıştır; Mısır ordusunun düzenlenmesi ile Mısır'ın boşaltılmasını en sona bırakmak istemiş ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa bu meseleyi gündeme getirdikçe 'yapılacak edilecek' gibi sözlerle oyalamıştır. Hâlbuki Ahmet Muhtar Paşa, 24 Ekim 1885 tarihli antlaşmanın altıncı maddesindeki şartların, yani Mısır'da emniyetin sağlanması meselesini hallederek, derhal birer rapor hazırlamak, hükümetlerine göndermek ve sonra da Mısır'ın İngiltere tarafından tahliyesini gerçekleştirmeye çalışmıştır (Şam, 2003, s. 125). Ancak Ahmet Muhtar Paşa, İngilizlerin Sudan'da mağlup olup Dongola'ya çekilmelerine karşın hala saplantı haline getirdikleri Sudan meselesine önem verdikleri ve Sudan'ı işgal fikirlerinin baki olduğunu bildirmiştir.¹⁴

Nitekim İngilizlerin Sudan hakkındaki niyetlerine dair Ahmet Muhtar Paşa'nın Sadaret'e yazdığı 30 Ekim 1897 tarihli yazıda, vaktiyle pek çok mal ve Müslüman halkın gayretleriyle oluşturulan Osmanlı Mısır idaresinin İngilizler'in Mısır'ı işgallerinden az bir müddet sonra karıştırılmaya çalışıldığından söz edilmektedir. Bu süreçte aniden Sudan'ın işgaline giriştikleri ve harekâta başlayarak Dongola'yı ele geçirdiklerini belirtir. Ayrıca İngilizlerin bir taraftan Sudan'ı tabiiyetleri altına alarak Sevâkin'den denize bir çıkış yolu edinmek ve Berberden Sevâki'ne kadar demiryolu hattı döşeyerek ve Ümid Burnu'ndan İskenderiye'ye kadar bir telgraf hattı yapılması tasavvurları da ortadadır. Böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde ise, hilafete bağlı olan milyonlarca Müslüman ahalinin tamamının İngilizlerin eline geçme ihtimalinin açık olduğu şüphesizdir. Kızıldeniz sahili ve Sevâkin gibi Haremeyn-i Şerifeyn karşısındaki yerlerin ecnebi elinde olması vahim bir durumdur.¹⁵

Dolayısıyla Ahmet Muhtar Paşa, Kahire'de bulunduğu kısa süre içerisinde Sudan harekâtında kesilme olduğu hakkında bir layiha kaleme almakla birlikte İngilizlerin bu sükûnet ortamından faydalanarak faaliyetlerine devam ettiklerini düşünmektedir. Nitekim Vâdi-i Halfa ve Sevakin bölgelerinin İngiliz kontrolünde olması nedeniyle Sudan'a ilişkin her türlü bilgi akışı yine İngilizlerin elindedir. Bunun önüne geçmek amacıyla Vâdi-i Halfa ve Sevakin şehirlerinde Osmanlı hükümeti adına bilgi akışını sağlayacak bir memur görevlendirilmesi gerektiği fikrini Mısır Hıdiviyle de paylaştığını belirtir. İngiliz komiseri Wolf'a bu amaçla götürdüğü teklifin onaylanmasına rağmen yine komiser tarafından durumun İngiliz kabinesine bildirileceği gerekçesiyle memur atamasının geciktirilerek oyalandığını da ifade eder. İngilizlerin bu oyalama taktiğinden maksatlarının ise Sudan'ı Sevakin'e dâhil ederek ele geçirmek olduğunu belirtir.¹⁶

İngilizlerin Sudan hakkındaki gizli maksatlarının burayı Mısır'dan koparıp, himayeleri altına almak olduğu hakkında Ahmed Muhtar Paşa tarafından gönderilen yazıda ise Sudan cihetinde İngiliz politikasının Mısır'dan kopararak başka bir idare tarzı altında himâyesi altına almaktan ibâret olduğunu beyan etmiştir. Sudan'ın doğal servetleriyle nüfusça kalabalık olmasının ve Hint ticaret yolu üzerinde Sevâkin gibi bir çıkışa sahip bulunması iştahlarını arttırmaktadır. Bu bağlamda Sevakin'in işgalinin Sudan'ı Mısır'dan kesin bir şekilde ayıracağına şüphe yoktur. Rapora göre Sudan meselesinin başladığı andan itibaren denizden ve karadan abluka altına alınmasıyla Sudanlıların ticaret yolu engellenmiş olacak ve abluka hattı Mısır tarafından tahkîm kılınmış olduğundan ticari faaliyetleri Sudan'ın doğu sâhiline meyllettirilecektir. Daha sonra Sevâkin'i açıp Sudan'ın Mısır ile olan ticari münasebetlerinin oraya çevrilmesi ve belki de tamamen bu münasebetlerin ortadan kaldırılmasıyla Hindistan ticaret yolunun güvenliğini sağ-

¹⁴T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Y.EE 87/15, 20 Cemaziyelahir 1304/16 Mart 1887: "... İngilizlerin Sudanca hezimet-i mütetabi'a ve mütevâliyesi sebebiyle kuvve-i askeriyesi Dongola'ya dahî terk idildikten sonra çâkerlerinin buraya muvâsalatında anlarca ittihâz olunmuş olan karâr-ı müdâfa'anın mevki'-i icrâsı ve dârü'l hulefâ ile Dongola arayerinde Ukaşe ve Köşe gibi mevâki'den 'ibâret ve Mısır ile muvâsalası şimendüfer mü'eyyid idi. Her ne sebebe mebni ise İngilizler 'ahiren o mevki'lerin dahî tezkiye karâr virerek kuvve-i mecmû'alarını vedâ-yı hulefâ ile ihvana ric'at ütdirdiler..."

¹⁵T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Y.EE., 118/12, 3 Cemaziyelahir 1315/30 Ekim 1897: "... İngilizlerin bir taraftan Sudanı bi'l ibtilâ' sevâkinden denizde bir mahrec idinmek ve Berberden Sevâki'ne kadar şimendüfer hattını temdîd itmek hakkında mahsûs olan emellerine ve Ümid Burnu'ndan İskenderiye'ye kadar bir telgraf hattı temdîdi tasavvurları ma'lûm bulunmasına nazaran mes'elenin 'umûmiyeti ve hâl-i hâzîrındaki ehemmiyeti müstağni izâh olub bu Sevâkin ile Berber hattı (...) kuvveden fi'ile gelür..."

¹⁶T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Y.EE., 118/15, 15 Receb 1303/19 Nisan 1886: "Kahire'ye geldiğinden beri Sudan hareketinde kesilme olduğu ve saire hakkında Ahmet Muhtar Paşa'nın layihası"

lamak amaçlanmaktadır. Ayrıca Sevâkin idâresini tamamen elinde bulundurmak için şimdiden kaçakçılığın önünü almak vesilesiyle Sevâkin'de bir pazar kurmak yani üstü kapalı bir halde ablukayı ortadan kaldırarak Sudan'ın sahil ahalisine politik bir yaklaşımda bulunmak amaçlanmaktadır. Nitekim gazetelerde de Vâdî-i Hulefâ'nın Sudan'a sınır olduğu şeklinde sözler geçmektedir. Sevâkin'e sevk edilecek kuvvetin subaylarının da mutlaka İngiliz olarak tayin edilmesine özen gösterilmesi ve bundan önce bir aralık Sudan'ın terki gibi bir teklifin Mısır hükümetine sunulması emareleri bir araya getirildiğinde Sudan için İngilizlerin gelecekte bir kötü niyetlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Ahmet Muhtar Paşa'ya göre böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde Kızıldeniz'in Asya sâhiline ve Hicaz bölgesine yapacağı tesir çok yıkıcı olacaktır.¹⁷

Nitekim İngilizlerin Mısır üzerinden yeni askeri birlikler sevki ile Sudan harekâtını tahkim etmesi, Osmanlı devlet adamlarını rahatsız etmiş ancak Osmanlı Devleti'nin bürokratik anlamdaki tüm girişimlerine rağmen İngilizlerin Mısır Hıdivini istekli olmasa da ikna ettikleri görülmüştür. Nitekim Sudan'ın işgali sonrasında Mısır Hıdivinin II. Abdülhamid ile görüşmek istediği ancak İngilizlerden çekinmesinden dolayı bir türlü görüşemediği de bilinmektedir.

Buna ilişkin bir raporda, Ahmet Muhtar Paşa'nın İngiliz Komiseri Henri Drummont Dolef ile Mısır Hıdivi arasındaki toplantıda Mısır askerinin tanzimi ve Sudan'a dair konuların görüşüldüğünü belirtmesi üzerine meselenin etraflıca görüşülmesi için Seraskerlik tarafından araştırma yapılması istenmiştir.¹⁸

Bir diğer raporda, Mısır meselesine ilişkin Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın asker tanzimi, sınırın düzenlenmesi gibi meselelerde İngiliz komiseri Wolf'la görüştüğünü ancak tekliflerinin İngiltere tarafından reddedildiğini ifade etmektedir. Wolf, 5 Kasım 1885 tarihli mukavelenâmenin uygulanması diplomasisinde de aynı tavrı sürdürmüştür. İngiliz komiserine göre, Mısır ordusu 8.000 nefer nizamiye ve 6.700 kadar jandarma ve polis ile Mısır ordusunun asayişini korumaya muktedir olduğunu belirterek sadece maliye ve adliye dairelerinde islahata gerek duyulduğunu ifade etmiştir.¹⁹ Dolayısıyla ona göre, Sudan'daki isyanın bastırılması sonrasında Sudan'da sükût ve asâyîş hâsıl olmakla birlikte Mısır'daki ordunun mevcut sayısı da yeterlidir.

¹⁷T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Y.EE 118/17, 17, Cemaziyelahir 1303/23 Mart 1886: "... Sudan'ın servet-i tabi'îyesiyle kâbil-i i' mâr bir hâlde bulunarak nüfusca dahî galebelik olması ve Hind tarihi üzerinde sevâkin gibi bir mahrece mâlik bulunması ta'amlarını artdırmamak muhaldir. Binâ'en 'aleyh Makala ve Şehr İskelelerini benimseyerek hazır mevt taraflarının ticâretini ele geçürdüğü gibi sevâkinin işgâl-ı hâzırı dahî bir şekl-i dâ'imiyi alır ise Sudan'ın Mısır'dan kat'î irtibât ideceğünde tereddüd olamaz. 'Arz ve ta'rif-den müstağnîdir ki Sudan mes'elesinin bidâ' itdiği zamândan biraz sonra orasının berren ve bahren abluka tahtına alınmasıyla Sudanlıların tarik-i ticâretleri kâmilten sedd edilmiş ve hele abluka hattı Mısır cihetinden fevka'l 'ade tahkîm kılınmış olduğundan şimdi sevâkinden tedricen ablukayı ref' ile Mısır cihetinde ibkâ itmek ve bu vesîle ile mu'âmelât-ı ticâriye Sudaniyeli şark sâhiline meyl itirdikden sonra sevâkini açub Sudan'ın Mısır ile olan münâsebât-ı ticâriyesini oraya icrâ ve belki külliye imhâ eylediğinden ve şû hâl ile geçecek zamândan bi'l istifâde Mısır ile Sudan beynindeki revâbıtı da küşettikden sonra Hindistan tarîkince olan menâfi'ini dermeyân ile sevâkin idâresini bütûn bütûn yedinde ibkâ için şimdiden kapakçılığın önünü almak vesilesiyle sevâkinde bir bazar küşâd itmek ya'nî üstü kapalı bir halde ablukayı oradan kaldırarak Sudan'ın sevâhil-i ahalisine bir cemîle gösterilmek 'azminde bulunuyor..."

¹⁸T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, MV., 9,8 Şaban 1303/12 Mayıs 1886: "... İngiliz Komiseri Sir Hanri Dermond Dolef ile vukû' bulan ictimâ'larda hıdiv hazretlerine bi'l muvâfaka dermeyân olunan mü'tala'ât-ı şâhânenin komiser-i mümâileyh tarafından taleb olunan hü'lâsasını mübeyyin kaleme alınan varakanın gönderildiğine ve bunun Fransızca'ya terceme itdirilen bir suretinin bilâ imzâ komiser-i mümâilyehe virildiğine dâ'ir Gazi Ahmed Muhtar Paşa hazretlerinin 12 Cemaziel Ahir sene 303 târîhli tahrîrâtıyla mezkûr varaka ve işbu varakaya İngiltere Hâriciye Nezâreti'nden gelen cevâblarına 'aynen Fransızca'ya terceme olunduğunu bi'l beyân komiser-i mümâileyhin virdiği varaka tercemesinin gönderildiğini ve ol'bâbda ba'zı ifâdât ve mü'tala'âtı hâvî paşâ-yı müşârunileyh tarafından 24 Receb sene 303 târîhli vârid olan diğer tahrîrât ile melfûfâtı kırâ'at olundu..."

¹⁹T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Müfettişlik ve Komiserler Tahriratu, (Y.PRK.MK.), 3/31, 13 Cemaziyelahir, 1304/9 Mart 1887; Keza, MV, 10, 26 Şaban 1303/30 Mayıs 1886.

Mısır meselesinde Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın asker tanzimi, hududun düzenlenmesi gibi meselelerde İngiliz komiseriyle görüşüğünü ve tekliflerinin İngiltere tarafından reddedildiğini de bildirmektedir.²⁰

Hâlbuki Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Sudan'da asayişin sağlanmasında da kullanılmak üzere Mısır'ın o günkü asker ihtiyacının 16.000 nefer olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte emir ve komutanın tamamen Osmanlı'nın elinde olması gerektiğini, İngiltere'ye terkedilemeyeceğini belirtmektedir. Çünkü Mısır askeri kuvveti ferman üzere, Osmanlı ordusunun bir parçası durumundadır. Ayrıca, idare ve kumandası ağırlıklı olarak İngiliz kontrolünde olan polis ve jandarma da, yine ferman hükmüne göre Harbiye Nezaretinin idaresi altında bulunmalıdır. İngilizler ise bu durum karşısında daha önce de belirtildiği üzere 8.000 ve daha az miktarda kuvvetin Mısır için yeterli olacağını düşünmektedir.²¹

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, İngiliz askerinin Asvan'a çekilmesi, Mısır askerinin Hulafa'da kalması, altı tabur İngiliz askerinin en kısa sürede Mısır'dan çekilmesi ve Sudan'da kalacak Mısır askerinin Sudan merkezine mi yoksa çevresine mi konuşlandırılacağı hakkında İngiltere hükümetinin yaklaşımının da tam olarak anlaşılamadığından bahsetmektedir. Ona göre Ukkâşe ve civarındaki mevkinin elde tutulması gerektiğinden Mısır ordusunun hâliyle Sudan'a karşı konuşlandırılması da uygun değildir.²²

Ahmet Muhtar Paşa diğer bir raporunda, İngiliz kuvvetlerinin 20 ay kadar önce Dongola'ya yönelik askeri harekâtının asıl amacının Hartum, Tokar ve Sevakin'e kadar ulaşarak buralara el koymak olduğunu bildirmiştir. Kutsal mekânların karşı sahilinde yer alan Sevakin ve çevresinin İngiliz kontrolüne geçmesi halinde Hicaz bölgesinin ciddi manada tehlikeye düşeceğini ve buna karşı en kısa zamanda ciddi tedbirler alınması gerektiğini ifade etmiştir. İşte bu tedbirlerden biri olarak Şam'dan Süveyş Kanalı'na ve Konya'dan Şam'a tren hattı döşenmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Ancak İngilizlerin buna müsaade etmeyeceklerini ve her türlü hile ve rüşvet yoluna başvurabileceklerini de ısrarla vurgulamıştır.²³

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, 29 Ekim 1897'de gönderdiği raporda ise, Sudan'ın doğusunda Kızıldeniz sahilindeki önemli noktalardan Tokar ve Sevakin'in, batısında ise Hartum cihetlerinin İngiliz kontrolünde olduğunu, bu durumun coğrafi yakınlığı nedeniyle Hicaz bölgesi açısından bir tehdit oluşturduğunu belirtmiştir. Hicaz vilayetinin güvenliği ve Mısır'ın askerî olarak desteklenmesi için de, Şam'dan Süveyş kanalına ve Şam'dan Konya'ya kadar demiryolu hattı yapılması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. Paşa'ya göre bu hat Osmanlı Devleti'nin kara yoluyla Mısır'a asker sevkini sağlayacaktır. Şayet bu hat yapılmazsa Mısır üzerinde İngilizlerin etkisini kırmak mümkün olmayacaktır.²⁴ Ahmet Muhtar Paşa, Sudan'ın İngilizler tarafından yavaş yavaş işgal edildiğini ve ileride İngiltere tarafından Sudan'a el konulmasına zemin hazırlandığını ifade etmektedir. Nitekim 1900 yılından sonra Hicaz demiryolu yapımına başlanması, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın teklifinin Osmanlı hükümeti tarafından dikkate alındığını göstermektedir.

Sudanlıların Muhammed Ahmed Mehdî'ye itimat etmelerinden dolayı pişmanlık duyarak Hidivden özür diledikleri hakkında Ahmed Muhtar Paşa tarafından gönderilen tahriratta Sudanlıların özrü şu şekilde yer almaktadır: "Bir müddetden berü memleketimize târî olan belye-i ihtilâl münasebetiyle ahâlimizin mu'teberânı zelil ve fakiri nâ'il mal olmuş ve bununla berâber herkes mütemehhidinin da'vâ-yı bâ taline

²⁰T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Y.PRK. MK, 3/31: "... C. Fî 22 Şubat sene 302 Mısır işine evvelen 'asker ve polisin tanziminden ve Sudan'da i'ade-i asayiş için tedâbir-i islâhiyye ittihâzı lüzumundan bedâ'i olunmuş ve ol'bâbdaki mütâla'ât-ı çâkerânem fî 12 Cemaziel Evvel sene 303 târîhli 'ariza-i ile takdîm idilmiş olub fakat İngilterece kabûl olmamasından nâşi mes'elenin hâliyle kalmadığı ve binâ'en 'aleyh ber müceb-i mukâvele henüz rapor takdimi zamânı hülûl itmediği ma'lûm-ı 'âlî-i hazret-i sadâret-penâhîdir..."

²¹T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, (BEO) Mümteza Kalemî Mısır (MKM.) 13/44, 20 Cemaziyelahir 1304/16 Mart 1887.

²²T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Y.EE, 130/91, 9 Cemaziyelahir 1303/15 Mart 1886: "...Asâkir-i Mısriye'nin vâdi-yi hulefâda bulundurulması sözünden maksad vâdi-yi hulefânın ilerü karagolları müşâbehesinde olan 'Ukkâşe ve 'Ummâre gibi elyevm kuvve-i 'askeriye ile muhâfaza olunmakda bulunan yüz kırk kilometru tûlünde olan bir araziye terk ile yalnız nefis vâdi-yi hulefâyı muhâfaza itmeğemidir. Yoksa vâdi-yi hulefâ merkez ittihâz kılınarak mevâki'-i muharreresi ilerü karagolu hükmünde kemakân-ı hıfz olunmak midir..."

²³T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Y.EE, 118/10, 17 Teşrin-i Evvel 1313/29 Ekim 1897.

²⁴T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Y.EE, 118/10, 17 Teşrin-i Evvel 1313/29 Ekim 1897.

vaktiyle itimâd itdiklerine nâdim ve pişmân olarak i'tirâf-ı cürm-i mesbûk ile rızâ-yı hidîvânelerini tahsil için cümlemiz 'emr u işâret-i fehîmânelerine mutî' ve muntazır bulunmuşdur. Harekât-ı kabiha-i sâdiralarımıza kemâl-i ihlâs ile istiğfâr ve muhafaza-i cân ve malımız için buralara gönderilecek 'asâkiri hüsn-i kabûl için intizâr itmekdedir. Cem'iyet-i itihâdlarına inhilâl-i 'arız olmuş olan fie bağıyyenin imhâsı hakkında olan tasmîmât-ı müttefikânemiz icrâ idememekliğimiz 'askerin 'adem-i vücudundan neş'et ediyor. Ve'l hâsıl kemâl-i zillet ve şiddet ile hâkpâ-yı fehîmânelerinden istimdâd ider ve düçâr olduğumuz şu tenkinâ-yı ızdırâbdan bizi kurtaracak olan 'asâkirin zuhuruna vefûr-ı intizârımızı 'arz ideriz.²⁵" Bu beyanda görüleceği üzere, Sudanlılar Mehdi'ye itimat etmelerinin akabinde içine düştükleri sıkıntılı durumun farkında olarak Hıdiv'e itaatlerini bildirmişler ve içine düştükleri durumdan kurtulmak için Sudan'a asker sevki talebinde bulunmuşlardır.

Dolayısıyla bu özür, Mehdi'nin ölümünün akabinde isyanın reisleri arasına nifak ve ihtilâf girmesiyle birlikte Sudan'da hüküm süren asayişsizlikten bahisle burada yeni bir hükümet kurulması talebinden ibâret bir özürdür. Ancak bu özürde bulunanların Sudan'da belli bir kesime ait olup sadece bu söze güven duyulmaması üzerine Sudan'da bulunan yedi reisin mushafa el basarak söz verdikleri de görülmüştür.²⁶

Osmanlı hükümeti, Sudan'da İngiliz ablukası ve ardından işgaline karşı diplomatik olarak çözüm arayışı içerisindeyken İngiliz-Mısır ortak birlikleri Sudan'ın iç kesimlerine doğru ilerlemeyi sürdürmüştür. Bununla birlikte Doğu Afrika'da önemli başarılar elde eden Osman Dikne, Şubat 1898'de Halife'nin kuzeni Mahmud Ahmed'e yardım etmek amacıyla bölgeye ulaşmıştır.²⁷ Nitekim Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır hidivi ile yaptığı mülakat neticesinde İngilizler'in Sudan'daki başarılarına ilişkin hazırladığı raporda, İngilizlerin Sudanlılara büyük bir zâyîât verdirerek iki top terkiyle mevkilerini bıraktırtıp Artib'in ortasına kadar takip ettiklerini bildirmiştir.²⁸

Gazi Ahmed Muhtar Paşa bir diğer raporunda da, İngilizlerin bölge üzerindeki harekâtı karşısında Sudanlıların vatanlarını savunmak zorunda olduklarını ifade etmiş²⁹ ve İngilizlerin emperyalist faaliyetlerine karşı Sudanlıların mücadelesini meşrulaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nin almış olduğu kararlara rağmen İngiltere Sudan'da ilerlemiş, Afrika kıtasının Avrupalı devletler tarafından paylaşılmasından dolayı Osmanlı Devleti'nin diplomatik girişimleri Avrupa nezdinde yeterince etkili olamamıştır (Özdağ, 2017, s.136) .

1899 yılı sonrası Osmanlı Devleti'nin buradaki yönetim hakkı yok sayılarak İngiltere ve Mısır arasında paylaşırlan Sudan'da İngiliz işgaliyle birlikte Osmanlı Devleti'nin fiilî idaresi son bulmuştur (Hasan, 2006, s. 289).

24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte, Türkiye ile Mısır arasındaki hâkimiyet bağı bu kez resmî olarak sona ermiş ve Türkiye Sudan'daki resmî haklarından vazgeçmek durumunda kalmıştır (Yılmaz, 2018, s. 174).

Sudan Meselesinde Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Faaliyetlerine İlişkin Değerlendirme

²⁵ T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Y.EE, 118/21 29 Zilhicce 1303/28 Eylül 1886.

²⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Y.EE, 118/221, 15 Cemaziyevvel 1304/9 Şubat 1887: "... birkaç ser kerde-i bigâtekre dâ'ire-i ita'ate idhalleri için 'asâkir-i Mısriye ile birlikte hareket ideceklerini ve hadd-i zâtında o makulelerin cüz'iyât kâbilinden idüğünü ve kendisi 'an asıl karındaşı İlyas Paşa ile nâfizü'lkelâm daha yedi nefer rü'esânın mushafa el koyarak beynlerinde hâsıl itdikleri 'ahd u misâk üzerine gönderilüb fakat şu hâli hatta yalnız 'acizlerine söylemeye yemin itdirilmiş idüğünü dermeyân ve şu kadar ki bu sözü burada göreceği hâlin derecesine göre iktizâ idenlere de lüzumu derecesinde isti'mâl itmeğe me'zûn olduğum ve eğerce tarîk-i muhâbere ve amed-i şod meftûh bulunsa hâlin 'emirü'l mü'minin efendimiz hazretleri nâmına olarak 'arz-ı 'ubûdiyeti nâtik evrâk dahî getürmeğe müsâ'id olduğum hâtimme-i makâl olarak irâd eylediğine mebni kalbini ısındıracaq ve hamîyyet-i islâmiyesini galeyana getürecek sözlerle mülâkâta nihâyet virildi..."

²⁷ T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Y.PRK. MK., 8/20 12 Mart 1314/24 Mart 1898.

²⁸ T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Y.A. HUS, 186/118, 24 Rebiülevvel, 1303/31 Aralık 1885.

²⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Y.PRK.MK. , 8/3, 8 Kanunisani 1313/20 Ocak 1898.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa İngiltere'nin 1882'de Mısır'a asker çıkarmasıyla başlayan Mısır meselesini çözmek ve 24 Ekim 1885 tarihli Osmanlı-İngiliz Anlaşması'na göre İngiliz askerlerinin Mısır'ı boşaltmasına yönelik görüşmelere katılmak üzere 5 Kasım 1885'te Mısır fevkalade komiserliğine tayin edilmiştir. 1 Ocak 1886'da İngiliz komiseri Sir Henry Drummond Wolf ile görüşmelere başlayan Ahmet Muhtar Paşa'nın girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

Ahmet Muhtar Paşa Mısır'da kaldığı süre içerisinde devleti gerek hıdivlere gerekse İngilizler'e karşı en iyi şekilde temsil etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda İngilizlerin Sudan'ın iç kesimlerine doğru ilerlemelerine şahit olan Ahmed Muhtar Paşa, bölgedeki İngiliz faaliyetlerini ayrıntılı olarak anlatmıştır. Ayrıca alınması gereken tedbirlere ilişkin Babıali'ye pek çok rapor sunmuştur.

Ahmed Muhtar Paşa'nın raporlarında İngilizlerin Sudan'da, Mısır'dakine benzer bir süreci işlettikleri ve bu bölgeyi de Mısır gibi işgal etmeye çalıştıkları vurgulanmıştır. Mısır hükümetinin işgal sürecini engellemeye muktedir olmadığı da bu raporlarda ifade edilmiştir. Ayrıca İngilizlerin her an işgal girişiminde bulunabileceklerini belirterek bölgedeki askerî kuvvetlerin sürekli hazırlıklı olması gerektiği uyarısında bulunmuştur. Bu bağlamda, Mısır ordusunun sayısı artırılmadan Sudan'daki durumun mevcut ordu ile çözülemeyeceğini de belirtmiştir.

Sonuç

1821'den itibaren Osmanlı egemenliği altına giren Biladü's-Sudan, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Afrika kıtasında yeni sömürgeler elde etmek isteyen Batılı devletlerin hedeflerinden biri olmuştur. 1881'de İngiltere, Mısır'ı işgal ettikten sonra gerek Güney Afrika'da bulunan sömürgeleriyle bağlantıyı sağlamak gerekse Fransızların Sahra-altı Afrikası'nda doğuya doğru genişlemesini önlemek maksadıyla Sudan'a göz dikmiştir. Zaten yukarıda da belirtildiği üzere İngiltere'nin Mısır, Sudan ve Kızıldeniz kıyılarına yerleşme politikası 1878 Berlin Antlaşması sonrasında ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu tarihten sonra İngiltere'nin sömürge yollarını güvence altına almak ve yeni nüfuz alanları edinmek üzere harekete geçtiği görülmektedir. Nitekim İngiltere'nin bu tarihlerde artık Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçtiği de malumdur.

İşte böylece 1880'lerin başında Osmanlı devletinin içinde bulunduğu siyasi-askeri şartlar da göz önüne alındığında İngiltere'nin bölgedeki varlığını etkin hale getirmesinin önünde çok da engel yok görünmektedir. Tam da bu sırada ortaya çıkan Mehdi Hareketi, İngiltere'ye önce Osmanlı/Mısır kuvvetleriyle Sudan'a müdahale etme imkânını vermiştir. Hemen ardından da İngiltere bölgede en etkin güç haline gelmiştir.

1882'den itibaren İngiltere'nin buradaki varlığı, Osmanlı devletinin en üst dereceden takip ettiği gelişmelerden olmuştur. İngiltere'nin Sudan'ı işgali iki aşamada gerçekleşmiştir. İlki 1882-1885 dönemidir ve bu dönemde Mehdi Hareketi ortaya çıkmıştır. 1885'den işgalin tamamlandığı 1899'a kadar geçen dönem de ikinci aşamadır.

İşte Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Sudan ile ilgili layihalarının ortaya çıkmasına sebep de 5 Kasım 1885'de Mısır fevkalade komiseri olarak atanması gereğince buraya gitmesi ve olayları yerinde görmesidir. Görev talimatnamesinde "İngiliz askerinin Mısır'daki varlığının devamına neden olan Sudan sorununun halledilmesi ve asayişin temini için çalışılması" emredilen Ahmet Muhtar Paşa, Mehdi Hareketi sonrasında Sudan'a gelmiştir. İlk tespitlerinden biri "Mısır'sız Sudan, Sudan'sız da Mısır'ın düşünülemediği"; ve her ikisinin de Osmanlı topraklarını tamamlayan unsurlar olduklarıdır. Bu sebeple layihasında, Sudan'ın hakkına ve mevcudiyetine taarruzun kabul edilemez olduğunu vurgulamıştır. Zira onun müşahadesine göre, Sudan halkı, bu tarihlerdeki bütün isyan ve işgal girişimlerine rağmen Halife-Sultan II. Abdülhamid'e samimiyetle bağlıdır.

Ne var ki, Gazi Ahmed Paşa, kısa sürede İngiltere'nin Sudan iç kesimlerine doğru ilerlemesine şahit olmuş ve Osmanlı idaresinin egemenlik haklarını korumak amacıyla gelişmeleri detaylı bir şekilde layihalarla payitahta bildirmiştir.

Esasen tecrübeli ve bölgeyi iyi bilen bir bürokrat olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır Fevkalade Komiserliği'ne getirilmesi, Osmanlı Devleti'nin İngiliz birliklerini Mısır'dan tahliye etmek amacıyla gösterdiği diplomatik çabalara yönelik bir girişimdir.

Ancak Ahmet Muhtar Paşa'nın büyük devlet tecrübesi ile yaptığı öneri ve uyarıları dikkate alınmaya çalışılsa da İngilizlerin Sudan'ı ele geçirme noktasında kararlı politikaları, Osmanlı Devleti'nin çabalarını

boşa çıkarmıştır. Dolayısıyla Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın yukarıda detaylarıyla verilen Sudan'ın işgalinin önüne geçmek için yaptığı tespitlere dayalı tavsiyeleri de bir sonuç vermemiştir.

1896 yılına gelindiğinde Kitchener komutasındaki İngiliz-Mısır birliklerinin işgal girişimi gerçekleşmiştir. Her ne kadar İngilizlerin Sudan'daki genişleme siyaseti Osmanlı hükümeti tarafından tepkiyle karşılanırsa da Osmanlı'nın diplomatik girişimleri görmezden gelinmiş ve İngiliz ilerlemesi 1898 Omdurman Savaşıyla sonuçlanmıştır. Ocak 1899'da İngiltere ile Mısır arasında imzalanan Condominium Antlaşması'yla İngiltere, bölge üzerindeki siyasi nüfuzunu daha da arttırarak tüm idari sorumluluğu üzerine almıştır.

Tarihi süreç böyle olmakla birlikte kanaatimizce Sudan'ın işgali sürecinde yaşanan tecrübeler esasen bugünün Afrika ve dünya jeopolitiği ve jeostratejisinde önemle dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C.Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı-Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı:

- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (16 Mart 1887). Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO), Mümtaze Kalemi Mısır(MKM.), 13/44, 20 Cemaziyelahir 1304.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (9 Şubat 1887). A. MTZ, 5/13, 15 Cemaziel Evvel 304.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (12 Mayıs 1886). Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.), 9, 8 Şaban 1303.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (30 Mayıs 1886). MV., 10, 26 Şaban 1303.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (26 Ocak 1898). MV., 94/51, 14 Kânunusani 1313.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (31 Aralık 1885). Y.A.HUS, 186/118, 24 Rebiulevvel 1303.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (16 Mart 1887). Yıldız Esas Evrakı (Y. EE.), 87/15, 20 Cemaziyelahir 1304.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (28 Aralık 1885). Y.EE., 87/54, 21 Rebiulevvel 1303.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (22 Aralık 1885). Y.EE., 116/56, 15 Rebiulevvel 1303.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (29 Ekim 1897). Y.EE., 118/10, 17 Teşrinievvel 1313.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (30 Ekim 1897). Y.EE., 118/12, 3 Cemaziyelahir 1315.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (19 Nisan 1886). Y.EE., 118/15, 15 Receb 1303.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (12 Ocak 1886). Y.EE., 118/16, 31 Kânûn-ı evvel 301.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (23 Mart 1886). Y.EE., 118/17, 17 Cemaziyelahir 1303.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (25 Mayıs 1886). Y.EE., 118/18, 21 Şaban 1303.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (12 Nisan 1886). Y.EE., 118/19, 8 Receb 1303.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (9 Şubat 1887). Y.EE., 118/21, 15 Cemaziyelevvel 1304.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (15 Mart 1886). Y.EE., 130/91, 9 Cemaziyelahir 1303.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (9 Mart 1887). Yıldız Perakende Müfettişlik ve Komiserlikler Tahrirâtı(Y.PRK.MK.), 3/31, 13 Cemaziyelahir 1304.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (24 Mart 1898). Y.PRK.MK., 8/20, 12 Mart 1314.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (20 Ocak 1898). Y.PRK.MK., 8/3, 8 Kanunusani 1313.
- T.C. Osmanlı Arşivi. (8 Ağustos 1885). Y.PRK.TKM., 8/49, 26 Şevval 1302.

Armaoğlu, F. (1999). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: TTK Basımevi.

Arpa, Enver. (2013). *Afrika Satrancında Sudan*. Ankara: Meneviş Yayınları.

Avcı, M. (2009). Sudan. *İslam Ansiklopedisi c. 37* içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Aykaç, M. "Func". Erişim tarihi: 16.12.2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/func>

Gümüş, M. (2013). *Sultan II. Abdulhamid'in Mısır Politikası*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Hasan, F. Y. (2006). *Sudan Özelinde Türk-Afrika İlişkilerinin Bazı Yönleri*. A. Kavas, H. Öztürk (Ed.). H. Dikici Bilgin (Çev.). Yükselen Afrika ve Türkiye, I. Uluslararası Türk-Afrika Kongresi (23 Kasım 2005), İstanbul: TASAM Yayınları.

Karabayır, C. (2011). Sudan Ülke Raporu, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara.

Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi (İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı 1908 - 1918)*, Ankara.

- Kavas, A. (2009). Sudan(Tarih). *İslam Ansiklopedisi*, c. 37 içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Koçak, M. (1999). *Mehdi Hareketinden İslam Devrimine Sudan*. İstanbul: Esra Yayınları.
- Kutluoğlu, M.H. (2002). Kavalalı Mehmed Ali Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, c.25. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Nour, T.M. (2005). İngilizler'in Sudan'da Türk dönemine son vermesi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 8.
- Orhonlu, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öz, M. (2005). Muhammed Ahmed el-Mehdi. *İslam Ansiklopedisi* c. 30 içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özdağ, A. (2017). "Doğu Afrika'da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere'nin Sudan'ı İşgali (1896-1898)". *OTAM*, 42/Güz, s.117-147
- Seyyid, E. F. (2003). Mehdiler. *İslam Ansiklopedisi*, c. 28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şam, E.A. (2001). *Mısır'ın 1882'de İngilizler Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti'nin Takip Ettiği Siyaset*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Şam, E.A. (2003). İngilizler'in Mısır'a yerleşmesi ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın raporu. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 147.
- Uçarol, R. (1976). *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Uçarol, R. (1996). Gazi Ahmed Muhtar Paşa. *İslam Ansiklopedisi* c.13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uçarol, R. (2015). *Siyasi Tarih (1789-2014)*, İstanbul: Der Yayınları.
- Yılmaz, T.O. (2018). Türklerin Sudan'daki Hâkimiyet ve İdaresi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 118(233).
- Yol, F. (2016). *19. Yüzyılda Sudan'da Osmanlı Yönetimi ve İngiliz İşgali*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.